

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.9

**НАСИЛЬСТВО ЯК ОЗНАКА ДІЙ СПІВУЧАСНИКІВ
(КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

Храмцов О. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті розглядаються проблеми кримінально-правової кваліфікації насильницьких дій одних співучасників злочину відносно інших з метою залучення останніх до спільного вчинення злочинів. Аналізуються норми, які визначають дії виконавця (співвиконавця), підбурювача та пособника у вчиненні злочину. Пропонуються авторські рекомендації кваліфікації злочинів у відповідних випадках. Надаються пропозиції щодо вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність у даній сфері.

Ключові слова: фізичне насильство, психічне насильство, співучасть у злочині, виконавець злочину, підбурювач до злочину, пособник у злочині, сукупність злочинів.

Аннотация: в статье рассматриваются проблемы уголовно-правовой квалификации насильственных действий одних соучастников преступления по отношению к другим с целью привлечения последних к совместному совершению преступления. Анализируются нормы, которые определяют действия исполнителя (соисполнителя), подстрекателя и пособника в совершении преступления. Даются предложения по усовершенствованию законодательства об уголовной ответственности в данной сфере.

Ключевые слова: физическое насилие, психическое насилие, соучастие в преступлении, исполнитель преступления, подстрекатель к преступлению, пособник в преступлении, совокупность преступлений.

Annotation: the article deals with the problems of criminal legal qualification of violent actions of some accomplices of a crime in relation to others with the purpose of involving the latter to a joint commission of the crime. The norm that determines the actions of the perpetrator (co-executor), instigator and accomplice in committing a crime has been analyzed. A suggestion for the improvement of the legislation on criminal liability in this area has been given.

Key words: physical violence, mental violence, complicity in the crime, the perpetrator of the crime, the instigator to the crime, abettor, the cumulative crime.

Традиційно насильство досліджується як категорія Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність, а саме як ознака об'єктивної сторони злочину. Разом з тим, фізичне і психічне насильство є категоріями Загальної частини такого законодавства. Так воно спостерігається в діях співучасників злочинів (підбурювача, пособника, співвиконавця). Воно притаманно і поведінці осіб, яка відноситься до обставин, що виключають злочинність діяння. У цьому випадку його значення проявляється в такому: воно є підставою для наявності у особи права певним чином діяти (необхідна оборона, крайня необхідність, затримання злочинця тощо); воно виступає підставою для застосування «безмежної» необхідної оборони (ч. 5 ст. 36 КК України); його наслідки визначають особливості кримінальної відповідальності та покарання у разі перевищення відповідних меж. Істотне значення фізичне та психічне насильство має і в обставинах, що пом'якшують та обтяжують покарання винних осіб. Зокрема, воно характеризує погрозу, примус до злочинних дій або використання залежності особи від злочинця. Насильницькі дії є джерелом виникнення сильного душевного хвилювання, яке призводить до вчинення злочину. Його наслідки, в першу чергу, характеризують тяжкі та особливо тяжкі наслідки злочину. Фізичне та психічне насильство характеризує жорстокість та особливо жорстокість злочину.

На наш погляд, фізичне насильство як кримінально-правова категорія представляє собою умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, що зумовлюється ворожою, інструментальною або негативистською мотивацією та здійснюється фізичними діями чи бездіяльністю всупереч чи поза волею людини, тим самим впливаючи на свободу її волевиявлення та спричиняючи їй фізіологічну та (або) психічну шкоду чи створюючи реальну загрозу їх спричинення. Під психічним насильством як кримінально-правовою категорією слід розуміти умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на психіку іншої особи або групи осіб, що зумовлюється ворожою, інструментальною або негативистською мотивацією та здійснюється інформаційним (діями або бездіяльністю) або позаінформаційним шляхом всупереч чи поза волею людини, тим самим впливаючи на свободу її волевиявлення та спричиняючи їй психічну та (або) фізіологічну шкоду. Вказані види та ознаки кримінального насильства слід ураховувати при кваліфікації дій винних осіб за нормами як Загальної, так і Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність.

Дана стаття присвячена проблемам кваліфікації насильства в діях одних співучасників злочину, які спрямовані на залучення до злочину інших співучасників. Ця проблема досліджувалася в роботах, як українських, так і закордонних вчених-криміналістів, зокрема: Колоколова Г.О., Трайніна А.М., Гришаєва П.І., Бурчак Ф.Г., Тельнова П.Ф., Гуторової Н.О., Фріса П.Л., Митрофанова І.І., Притули А.М., Абакумової Ю.В., Жаровської Г.П., Козлова А.П. та інших. Але роботи вказаних дослідників були присвячені переважно проблемам співучасті взагалі. В даній статті розглядаються проблемні питання теорії та практики кримінально-правової кваліфікації саме насильницьких дій одних співучасників щодо інших, які вчиняються з метою залучення останніх для спільного вчинення суспільнонебезпечних діянь.

У статті 26 КК України надається наступне визначення поняття «співучасть у злочині»: це умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Ці суб'єкти часто виконують різні ролі, але їхні дії (бездіяльність) спрямовані на досягнення спільного для всіх результату. Частина 2 ст. 27 КК України визнає виконавцем (співвиконавцем) особу, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений Кримінальним кодексом. Останній випадок належить до так званого «непрямого спричинення». У цьому разі виконавець особисто не виконує дій, які утворюють об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК або особисто виконує лише частину таких дій. Іншу їхню необхідну частину або всі такі дії виконують інші особи, які, через певні, передбачені законом обставини, не підлягають кримінальній відповідальності. П.Ф. Тельнов визначає такі категорії осіб, яких використовують у разі непрямого спричинення: малолітній; неосудний; особа, яка діє під впливом фізичного насильства, погроз або наказу, якщо воля особи, яку примушують, відсутня і її звільнено від кримінальної відповідальності; особа, яка діє в умовах помилки, яка виключає її відповідальність або припускає караність лише за необережний злочин [1, с. 2]. Таким чином, фізичне та психічне насильство, що заподіюється іншій особі, яка у випадках, передбачених законодавством про кримінальну відповідальність, не визнається суб'єктом злочину, перетворює особу, яка вчиняє такі дії, на виконавця злочину. Окрім того, потребують окремої кваліфікації зазначені насильницькі дії. Тобто має місце ідеальна сукупність злочинів. Сама ж особа, яка виконує об'єктивну сторону злочину, виступає своєрідним «зряддям» чи «засобом» вчинення злочину. Якщо ж для виконання об'єктивної сторони злочину використовують неповнолітню особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, організатора чи підбурювача слід не лише визнавати виконавцем злочину, який така особа вчинила, але й додатково кваліфікувати його дії згідно зі ст. 304 КК України, як втягнення неповнолітнього в злочинну діяльність.

У науці існує думка про те, що регулювання «непрямого спричинення» в межах інституту співучасті є необґрунтованим, тому що останнє створює самостійний інститут [2, с. 346]. І. І. Митрофанов та А.М. Притула зазначають, що злочинну діяльність непрямого виконавця злочину, який не відповідає за своїми показниками ознакам виконавця злочину, необґрунтовано включено до ч. 2 ст. 27 КК: непрямий виконавець не виконує особисто діяння, що становить об'єктивну сторону злочину, і використовує особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності, тому в цьому випадку немає співучасті у злочині відповідно до ст. 26 КК України [3, с. 53]. Ми із цим не погоджуємося. Для урегулювання цього питання не слід створювати окремий припис. Це питання може вирішуватися в межах норм про співучасть, до речі, як і інші спеціальні питання відповідальності за співучасть.

Другим видом співучасника, в діях якого спостерігаються ознаки фізичного та психічного насильства, є підбурювач до вчинення злочину. Згідно із ч. 4 ст. 26 КК України, підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або в інакший спосіб схилила іншого співучасника до вчинення злочину. А.Н. Трайнін підбурювача називає «інтелектуальним автором злочину», який не виконує чорної ролі безпосереднього вчинення злочину, його роль «чистіше»: він штовхає іншого на злочин, а сам залишається в стороні [4, с. 71]. Дійсно, діяльність підбурювача відрізняється від діяльності інших співучасників тим, що саме він викликає бажання в останніх вчинити злочин. Методи та засоби, якими користується підбурювач, є різними і залежать багато в чому від суб'єктивних особливостей як підбурювача, так і осіб, яких він підбурює, характеру їхніх взаємовідносин тощо. Від правильного визначення ознак підбурювання залежить кваліфікація суб'єктивних та об'єктивних ознак вчиненого як самим підбурювачем, так і іншими співучасниками. Як справедливо наголошує П.І. Гришаєв, методи і засоби підбурювання повинні не вводити в оману або повністю пригнічувати волю особи, яку підбурюють, а призводити до виникнення у неї бажання або, у всякому випадку, змусити її свідомо прийняти рішення вчинити певний злочин [5, с. 142].

У законі про кримінальну відповідальність не подано вичерпного переліку дій підбурювача. Але називаються найбільш поширені його види. Ми підтримуємо позицію Н.О. Гуторової, яка зазначає, що досить складно визначити в абстрактному плані дієвість того чи іншого способу підбурювання [6, с. 54]. Неможливість надати вичерпний перелік способів підбурювання до злочину зазначив і Ф.Г. Бурчак. На його думку, в абстрактному плані встановити дієвість тих чи інших засобів підбурювання та провести їх класифікацію неможливо. Важливим є не те, які засоби використав підбурювач, а те, наскільки ці засоби виявилися ефективними [7, с. 12].

Дійсно, не можна дати вичерпного переліку дій, які характеризують підбурювача. У кожному випадку, підбурення має індивідуальні риси. Слід підтримати думку П.Л. Фріса, який наголошує, що спосіб підбурювання обирається залежно від рис та характеристик того, кого підбурюють, від характеру передбачуваного злочину, обставин, за яких здійснюється підбурювання і за яких має здійснитися злочин [8, с. 210].

У науці кримінального права немає і єдності позиції з приводу того, потрібно чи ні в законі визначати види підбурювання. З.А. Абакаров, визначаючи термін «підбурювання», підкреслює, що із його визначення необхідно виключити перелік способів таких дій у зв'язку з великою їхньою кількістю та розмаїттям. Він пропонує визначати підбурювання як умисне схилення у будь-який спосіб іншої особи до вчинення або до співучасті у вчиненні конкретного умисного злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу [9, с. 8].

Ю.В. Абакумова, навпаки, наголошує на тому, що способами підбурювання є: 1) умовляння, 2) підкуп, 3) погроза, 4) примус; 5) схилення іншим чином [10, с. 142]. Г.П. Жаровська пропонує розширити коло способів підбурювання до вчинення злочинів і передбачити такі: погроза, фізичний чи психічний примус, вимога у вигляді наказу, доручення, умовляння, підкуп, прохання, обіцянка вигоди [11, с. 14].

А.П. Козлов зазначає, що способи підбурювання слід розділяти з використанням правил формальної логіки на видові та підвидові. Такий розподіл обґрунтовується тим, що двома основними різновидами впливу на волю особи є метод переконання та метод примусу [12, с. 132].

Попередній Кримінальний кодекс України давав таке визначення терміну «підбурювач»: це особа, яка схилила до вчинення злочину. Тобто не встановлювалися конкретні засоби підбурювання до вчинення злочину. На наш погляд, така позиція є більш правильною. Зрозуміло, що найкращою є ситуація, коли в законі міститься вичерпний перелік дій підбурювача, що дозволяє запобігти вузькому чи розширеному тлумаченню закону в теорії та практиці. Але, разом з тим, традиційна позиція полягає в тому, що способи підбурювання є настільки різноманітними, що їх не можна формалізувати [13, с. 114].

Іншу думку має А.П. Козлов. Він наголошує на тому, що в законі можна надати вичерпний перелік способів підбурювання. Вчений виділяє декілька родових понять, які визначають способи підбурювання. На його думку, підбурювачем є особа, яка схилила іншу особу до вчинення злочину шляхом примусу із застосуванням фізичного або психічного насильства, або вимоги (наказу, доручення), або переконання із застосуванням поради, прохання, обіцянки вигоди (підкуп, статевий зв'язок, просування по службі, інше покращення особистих відносин) [12, с. 139]. Але вченому все ж таки не вдалося надати вичерпний перелік дій підбурювача, оскільки у своєму визначенні він вживає слово «інше».

На наш погляд, у законодавстві України слід відмовитися від хоча б приблизного переліку засобів підбурювання. Це дозволить правозастосовним органам у кожному конкретному випадку визначати засіб підбурювання з урахуванням цілої низки факторів об'єктивного та суб'єктивного характеру. Вважаємо, що термін «схилила» є найбільш вдалим у випадку формулювання ознак підбурювання. На підставі цього запропоновано авторську редакцію частини 4 ст. 27 КК України: «Підбурювачем є особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину».

Підводячи підсумки слід зазначити наступне: кримінальне фізичне та психічне насильство є категоріями як Особливої, так і Загальної частини законодавства про кримінальну відповідальність; насильство притаманне діям співучасників, які здійснюються з метою залучення інших осіб для спільного вчинення злочину; у всіх випадках повинна даватися належна кримінально-правова оцінка насильницьких дій; такі дії в окремих випадках потребують додаткової кваліфікації по нормам, які передбачають кримінальну відповідальність за вчинення насильницьких та інших злочинів; необхідні зміни і доповнення в законодавство про кримінальну відповідальність, яке визначає дії співучасників злочину, разом з тим є недоречними пропозиції про виділення в окремі норми випадків так званого «опосередкованого спричинення».

ЛІТЕРАТУРА

1. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении: монография. Москва: Юрид. лит-ра, 1974. 208 с.;
2. Курс уголовного права в 5 т. Т.1: Общая часть. Учение о преступлении / под. общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. Москва: Зерцало-М, 2002. 556 с.;
3. Митрофанов І.І., Притула А.М. Співучасть у злочині: навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2012. 205 с.;
4. Трайнин А.Н. Учение о соучастии: монография. Москва: Юрид. узд-е НКЮ СССР. 160 с.;
5. Гришаев П.И. Соучастие по уголовному праву: монография. Москва: Госюриздат, 1959. 255 с.;
6. Гуторова Н.А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины: учеб. пособ. Харьков: ХНУВД. 102 с.;
7. Бурчак Ф.Г. Подстрекательство как вид преступления по советскому уголовному праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Киев, 1965. 20 с.;
8. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студентів ВУЗів. Київ: Атіка, 2004. 488 с.;
9. Абакаров З.А. Ответственность за подстрекательство к совершению преступления по российскому уголовному праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Саратов, 2006. 26 с.;
10. Абакумова Ю.В. Кримінальна відповідальність особи за вчинення злочину при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2007. 211 с.;
11. Жаровська Г.П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 19 с.;
12. Козлов А.П. Соучастие: традиции и реальность: учеб. пос. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 362 с.;
13. Колоколов Г.О. Соучастии в преступлении (О соучастии вообще и о подстрекательстве в частности). *Ученые записки Императорского Московского Университета. Отдел юридический*. Москва: Университетская типография, 1881. 196 с.